

TABLOLARDA FETHİ SAHNELERİ
BAĞLAMINDA
HASAN RİZA VE ZONARO'NUN İSTAN-
BUL'UN FETHİ TABLOLARINDA İLİŞKİSİ
ÜZERİNE BİR DENEME

Yard.Doç.Dr.Ahmet Kamil GÖREN

1956 yılında İstanbul'da doğdu. 1987'de İstanbul Üniversitesi .Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden Sanat Tarihcisi olarak 1987'de mezun oldu. Aynı yerde 1990'da "Hüseyin Avni Lifij Türk Resim Sanatı İçindeki Yeri ve Önemi" adlı teziyle Yüksek Lisans; 1995'te "Türk Resminde '1914 Kuşağı' Sanatçılarınun İnsan Figürü Sorunu" adlı teziyle Doktora derecesi aldı. 1992'den bu yana İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Genel Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadır. Kültür ve sanat dergilerinde resim sanatıyla ilgili çeşitli araştırmaları, ayrıca yine aynı konuda kitapları yayımlanmıştır.

Türk resim sanatının asker ressamlar ekolünün önemli temsilcileri arasında sayılan Şehit Hasan Rıza'nın ve sanat yaşamını sürdürmek üzere İtalya'dan İstanbul'a gelerek saray ressamlığına kadar yükselen Fausto Zonaro'nun gerçekleştirmiş olduğu bir dizi İstanbul'un fethine ilişkin kompozisyonlar arasındaki benzerlikler, yıllardır çözülme bekleyen bir sorun olarak sanat tarihçilerini, araştırmacıları uğraştırmaktadır. Geçtiğimiz yıl katıldığımız VI.Eyüpsultan Sempozyumu sonunda 2003 yılı için seçilen konuların, ana tema olarak düşünülen İstanbul'un fethinin 550.yılı çerçevesinde olması istendiğinde, yıllardan beri üzerinde düşündüğümüz; ancak, kapsamlı bir araştırma olanağı bulamadığımız Hasan Rıza, Zonaro dışında yerli ve yabancı değişik ressamlar tarafından da temsili olarak canlandırılan, İstanbul'un fethine ilişkin tabloları incelemeyi seçtik. İstanbul'un gerek Türkler, gerekse Latinler tarafından fethini konu alan, hatta çok daha eski dönemlerde kente yapılan değişik saldırıları betimleyen çok çeşitli örnekler bulunmaktadır. Araştırmaya başladığımızda tartışmaların daha çok yukarıda andığımız bu iki sanatçı üzerinde yoğunlaştığını görünce, konuyu da bu şekilde sınırlandırmayı düşündük. Bu iki sanatçının gerçekleştirdiği kompozisyonlara geçmiş yıllarda olduğu gibi, günümüzde de ilgi duyan araştırmacılar görüldü. Örneğin bu yıl içinde çeşitli gazete ve dergilerde konuyla ilgili haber ve yazılar yer aldı.⁽¹⁾ Ayrıca bu yılki sempozyum kapsamında araştırmacı-yazar Ahmet Bayındır tarafından İstanbul'un fethini konu alan tablolar sergisi açıldı. Bu sergide yukarıda değindiğimiz çok çeşitli örneklerin bazılarını bir arada görebilme olanağı bulduk. Burada ele aldığımız konuda, içinden çıkılmayan en büyük sorun, resim sanatımızda İstanbul'un fethine ilişkin özgün bir ikonogafi oluşturmuş kompozisyonları ilk kez kimin yaptığı ya da kimin kimden esinlendiği üzerinde odaklanmaktadır. Kuşkusuz, verilerin yetersizliği, sorunu daha da güçleştirmektedir. Bu araştırmamızda konuyla ilgili tüm yazılı kaynaklara, yapıtların yer aldığı müzelere ve konuyla ilgili olan araştırmacılara ulaşılarak sorunu bir kez daha ele almak ve daha tutarlı sonuçlara

ulaşmayı amaçlıyoruz.

Hasan Rıza ve Fausto Zonaro'nun İstanbul'un fethine ilişkin tablolarındaki benzerlikler yanında, yaşam öykülerindeki ilginç kesişmeler de dikkat çekicidir. Aşağıda ayrı ayrı kısaca yaşamöykülerine yer vereceğimiz sanatçıların yaşamlarındaki bazı benzerlikleri burada kısaca sıralayacak olursak: İki sanatçı birbirine çok yakın yıllarda doğmuştur. Hasan Rıza 1858, Zonaro 1854'te dünyaya gelmiştir. İkisinin de resme karşı ilgisi henüz ilk eğitimleri sırasında ortaya çıkmıştır. Hasan Rıza 1877-1878 yılları arasında Osmanlı-Rus Savaşı'na bir İtalyan ressamın asistanı olarak katılırken, Zonaro da 1878'de askere yazılmıştır. Hasan Rıza yaklaşık olarak 1879/80-1891 yılları arasında önce on yıl İtalya'da Napoli, Roma, Floransa gibi değişik kentlerde; ardından da iki yıl Mısır'da sanat eğitimini sürdürürken, Zonaro'nun yaklaşık yine aynı yıllarda Venedik, Napoli, Padova, Torino, Roma, Milano ve Paris kentlerinde resim yaparak yaşamını kazanmaya çalıştığını görüyoruz. 1891 yılı ise iki sanatçı içinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Hasan Rıza bu tarihte yurda dönüp Edirne'ye yerleşerek Numune-i Terakki Mektebi'nde hocalık yapmaya başlarken; Zonaro da eşiyile birlikte İstanbul'a gelmiştir. 1896'da saray başressamlığına yükselen Zonaro 1911'de sınır dışı edilirken, Hasan Rıza 1913'de şehit olarak bu dünyaya veda ediyordu.

Bu bölümde sanatçıların yaşamöykülerine yer verdikten sonra araştırmamızın ağırlık noktasını oluşturan kompozisyonları karşılaştıracak ve çeşitli sorular sorarak bir sonuç almaya çalışacağız.

ŞEHİT HASAN RIZA: (1858-1913), (Resim:1) Hasan Rıza, Miralay Şakir Bey'in ve Nefise Hanım'ın oğlu olarak 1858 yılında Üsküdar Ağahammamı'nda dünyaya geldi. Resme karşı ilgisi eğitimini sürdürdüğü askeri ortaokulda başladı ve bu ilgi orta eği-

(1) OSMAN ÖNDEŞ, "Fausto Zonaro'nun Tabloları, Fatih'in Yanındaki Asker Kimdi?", **Popüler Tarih**, Sayı:2003/29, Dünya Yayıncılık, İstanbul Ocak 2003, s.88-92; ÖMER ERBİL, "Aralarındaki Tek Farkı Bulun", **Milliyet Gazetesi**, 17 Ocak 2003 Cuma tarihli nüshasının 4. sayfasındaki Güncel bölümünde; ÜMİT BAYAZOĞLU, "Şehit Ressam Hasan Rıza'nın Bitmeyen Çilesi", **Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi**, Sayı:233, İstanbul Mayıs 2003, s.25-31

Resim 1: Hasan Rıza, "Otoportre", Yağlıboya, ?x? cm., (Özel koleksiyon?), (S. Ünver, **Ressam Şehit Hasan Rıza'dan**)

Resim 2: Hasan Rıza Edirne'ye ilk geldiği yıllarda başında feşiyle (S. Ünver, Ressam Şehit Hasan Rıza'dan)

Resim 3: Hasan Rıza'nın bir fotoğrafı (S. Ünver, Ressam Şehit Hasan Rıza'dan)

timinden sonra devam ettiği Bahriye Mektebi'nde de artarak sürdü ve burada okurken güzel resim yapmasından ötürü Ressam Hasan Rıza olarak tanındı. 1877-1878 Rus Harbi patlak verdiğinde Hasan Rıza Bahriye Mektebi'nin son sınıfında öğrenciydi. Bu savaş nedeniyle savaşa gönüllü olarak ayrılan arkadaşları gibi Hasan Rıza da askere yazıldı ve er olarak Rus sınırında bir alaya gönderildi. Aynı yerde savaşı resimlemek üzere görevli olan bir İtalyan gazete ressamının muhafızlığı ile görevlendirildi. Bu görevi sırasında büyük bir ustalıkla gözlem yaparak savaşın çeşitli yönlerini resmeden İtalyan ressam, Hasan Rıza'yı oldukça etkiledi. Birgün İtalyan sanatçının karakalem bir portresini yaparak kendisine gösteren Hasan Rıza, yaşlı İtalyan ressam tarafından büyük bir övgü ile karşılandı ve o günden sonra iki sanatçı arasında yakın dostluk başladı. Savaş sona erdiğinde yarım kalan eğitimine Heybeliada Bahriye Mektebi'nde devam eden Hasan Rıza, yine Heybeliada'da kalan İtalyan ressam ile yakın dostluğunu sürdürdü ve sık sık yaptığı çalışmaları kendisine göstererek görüşlerini aldı. Yine bu dönemde Hasan Rıza Sultan Abdülhamid'in Sultaniye Yatı'nın kamaralarında bozulan bazı resimlerin onarılması için görevlendirildi. Bu görevi sırasında gösterdiği büyük çaba dönemin Bahriye Nazırı'nın dikkatinden kaçmadı ve henüz mektebi bitirmeden subaylığa terfi ettirildi. Bu olay sanatçının dönem arkadaşları arasında büyük bir huzursuzluğa neden oldu ve bu duruma ali-

şamayan Hasan Rıza ordudan ayrılarak cepheden başlayarak dostluğunu kazandığı İtalyan ressamın katkılarıyla resim eğitimi için İtalya'ya gitti. İtalya'da on sene gibi uzun bir süre Napoli, Roma ve Floransa gibi önemli sanat merkezlerinde ünlü sanatçıların atölyelerinde çalıştı. Buradan Mısır'a geçen sanatçı iki sene de burada kaldı. (Resim:2,3,)

Daha sonra yurda dönen Hasan Rıza dönemin Bahriye Nazırı tarafından yakın bir ilgiyle karşılandı. Kendisine eski rütbesinin verilmesi ve yeniden orduya dönmesi önerildi; ancak, tüm bu önerileri benimsemeyen sanatçı kendini tümüyle resim çalışmalarına verebileceği bir ortamda bulunmayı yeğledi ve resim atölyesini Edirne Karaağaç'a kurdu. Sanatçı Edirne'de bulunduğu yıllarda Nümünei Terakki Mektebi'nde (Resim: 4), Hamidiye Mektebi'nde (Resim: 5) resim öğretmenliği yaptı.

Atölyesini Edirne'ye kuran Hasan Rıza burada ağırlıklı olarak temasını Osmanlı İmparatorluğu tarihinden alan yapıtlar yanında, yine tarihe mal olmuş Mimar Sinan, I.Sultan Osman, Fatih Sultan Mehmed, Barbaros Hayrettin gibi ünlü sanatçı, sultan ve kahramanların portrelerini gerçekleştirdi. Edirne'nin düşman işgalini yaşadığı mütareke günlerinden birinde 26 Mart 1913 tarihinde Sami Yetik ve Mehmet Ali Laga, yoğun bir bombardımana uğrayan kentin, sanayi mektebinden hastahaneye dönüştürülen binasında o sıralarda müdürlük yapan Hasan Rıza'yı ziyarete gitmişlerdi. Hastanenin penceresinden bu durumu seyreden sanatçı dışarı çıkmaması konusunda dostlarının yaptığı tüm ısrarlara karşın, atölyesindeki resimleri kurtarmak amacıyla hastaneden çıkmış ve atölyesine giden yolda Bulgarlar tarafından şehid edilmiştir. Sanatçının atölyesinde bulunan resimler önce Bulgarlar tarafından Sofya'ya kaçırılmış ve buradan da çeşitli Avrupa müzelerine yollanmıştı; ancak, bu yapıtların birçoğu daha sonra dostları tarafından İstanbul'a getirilmiş, Askeri Müze, Deniz Müzesi, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi gibi çeşitli müzeler yanında çeşitli resmi ve özel koleksiyonlara kazandırılmıştır. Yapıtlarından önemli bir kısmı ise Edirne Belediye Başkanlığı'nda bulunmaktadır. Tüm bunların yanın-

da birçok yapıtın da nerede olduğu konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şehit Hasan Rıza uzun yıllar İtalya'da aldığı resim eğitimi sırasında anatomi bilgisini, kompozisyon anlayışını geliştirmiştir. Sanatçının kendine özgü bir renk anlayışı dikkat çekmektedir. Yapıtları içinde başta yağlıboya olmak üzere, karakalem, çini, pastel çalışmaları da bulunmaktadır. Sanatçı, tarihi temalı kompozisyonlar içine kendini de yerleştirmeyi severdi. Örneğin aşağıda daha ayrıntılı ele alacağımız "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a Girişi" adlı tablosunda padişahın atının yanında görülen yeniçeri muhafızı sanatçının kendisidir.⁽²⁾

FAUSTO ZONARO (1854-1929)

Sanatçı 18 Eylül 1854'te Padova'nın Masi kasabasında doğdu. Bir duvarcı ustasının oğluydu. Resme karşı ilgisi küçük yaşlarda belirmeye başladı. Babası, oğlunun yaptığı resimleri büyük bir gururla çevresindeki dostlarına gösteriyor ve oğlunun bir gün büyük bir ressam olacağı söylendiğinde çok mutlu oluyordu. Zonaro bu yıllarda bir rastlantı sonucu duvarları süsleyen bir ressamın yanına çırak olarak girdi ve ressamlık serüveni de böylelikle başlamış oldu.⁽³⁾ Daha sonra 1870'de on yedi yaşındayken Masi'de resim ve grafik dersleri veren bir okula devam etmeye başladı. Buradaki yeteneği keşfedilince, resim öğretmeni Cordenons'un yardımıyla Verona'daki dönemin ünlü ustası Napoleone Nani tarafından yönetilen Cignorelli Akademisi'ne alındı.⁽⁴⁾

Zonaro, sanat yeteneğini geliştirdiği yıllarda askere gitmek zorunda kaldı. Askerlik döneminin bitişinde ise yeniden ressamlık mesleğine dönmek istedi; ancak maddi güçlükler yaşamaktaydı. Bu nedenle yapacağı kent resimlerini turistlere satmak amacıyla Venedik'e geldi. Bir süre sonra 1878'de daha iyi bir yaşam ve meslek ortamı bulmak amacıyla Venedik'ten Napoli'ye geçti; burada işsiz kaldığında kiliselerin restorasyonunda ve süsleme işlerinde çalıştı.⁽⁵⁾

Sanatçı bu dönemde belediyenin etkinliklerini veya belli bir ücret karşılığı ürünlerini halka tanıtmak isteyen tüccarın reklamını yapan 'banditore' veya 'pazariello' olarak

Resim 4: Hasan Rıza'nın Milli Eğitim hizmetinde Edirne'de kurduğu Nümunei Terakki Mektebi'nden Müdür Muavini İbrahim ve Farsça öğretmeni Filibeli Said Efendi ile birlikte çekilmiş bir fotoğrafı (S. Ünver, Ressam Şehit Hasan Rıza'dan)

anılan belediye memurlarının betimlendiği 1886 tarihli "Il Banditore" tablosu Zonaro'nun ilk başyapıtı olarak kabul edilmektedir. Sanatçı daha sonraki bazı yapıtlarında da (özellikle Fatih'in İstanbul'u fethini konu alan kompozisyonlarda) göreceğimiz gibi kendini yaptığı tabloların bir kenarına yerleştirmeyi sevmektedir. Zonaro'yu bu ilk başyapıtında sağ köşede koyu renk giysiler içinde, sakallı olarak, daha sonra tabloyu satın alan Kont Paolo Camerini ile birlikte görüyoruz.⁽⁶⁾

Zonaro 1880'de Paris'e gitti. Sanatçının yarım kalan eğitimi için zenginler arasında bir kampanya başlatıldı ve böylelikle Verona Cignaroli Akademisi'nden resim öğretmenliği diploması aldı. Sanatçının 1883'ten 1887 yılına kadar Padova, Venedik, Torino, Roma, Milano ve Napoli kentleri arasında sık sık do-

Resim 5: Hasan Rıza Bey Edirne'de Hamidiye Mektebi'nde resim dersinde öğrencilerle birlikte (S. Ünver, Ressam Şehit Hasan Rıza'dan) [(Arka fonda "Yanikkale Meydan Muharebesi (1664)", Tuval üzerine yağlıboya, 185x310 cm., (İstanbul Askeri Müze koleksiyonu) (Özdeniz, Türk Deniz Subayı Ressamları, s. 42'de)]

- (2) BOYAR, *Türk Ressamları*, s. 65-67; YETİK, *Ressamlarımız*, s. 54-63; ÜNVER, *Ressam Şehit Hasan Rıza*, s. 1 vd.; ÖZDENİZ, *Türk Deniz Subayı Ressamları*, s. 190; TANSU, *Çağdaş Türk Sanatı*, s. 60, 97
(3) ÖNDEŞ-MAKZUME, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, s.19
(4) ÖNDEŞ-MAKZUME, a.g.e., s.20
(5) ÖNDEŞ-MAKZUME, a.g.e., s.21
(6) ÖNDEŞ-MAKZUME, a.g.e., s.24

Resim 6: Elisa'nın objektifinden Fausto Zonaro çocukları Faustino, Faustone, Mafalda ve Jolanda ile atölyesinde çalışırken. Sol tarafta "Fatih Sultan Mehmed'in Atını Denize Sürmesi" adlı tablosu çerçevesiz olarak görülmekte. (Aile koleksiyonu) (Osman Öndeş-Erol Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, YKY, İstanbul 2003, s.100)

Resim 7: Elisa'nın objektifinden Fausto Zonaro'nun Akaretler'deki galerisindeki tablolar. Ortada Fatih Sultan Mehmed'in Haliç'te atını denize sürmesi tablosu çerçevesiz olarak görülmekte. (Aile koleksiyonu), (Öndeş-Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, s.105)

laştığını⁽⁷⁾ ve 1891'de İstanbul'a geldiğini görüyoruz⁽⁸⁾ (Resim: 6,7,8,9)

1896'da 'Ressam-Hazret-i Şehriyarî' ünvanıyla 'Saray Başressamlığı'na atandı. 1908'e kadar bu görevini sürdürdü.⁽⁹⁾

1908'deki İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra II.Abdülhamid'in Selanik'e sürgün gönderilmesiyle 'Saray Başressamı' ünvanını kaybeden Zonaro, bu sırada "Fatih Sultan Mehmed'in Atını Denize Sürmesi" adlı tablosu üzerinde çalışmaktaydı. Daha sonra bu tabloyu bitirerek tahtta oturan Sultan V.Mehmed Reşad'a sundu ve karşılığında kendisine, çerçeve maliyetini bile karşılamadığını söylediği kırk lira ödendi.⁽¹⁰⁾

1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması üzerine Zonaro ve ailesi de ülkedeki diğer İtalyan uyruklularla birlikte sınır dışı edildi.⁽¹¹⁾ Osman Öndeş ve Erol Makzume daha önce birlikte yazdıkları bir makalelerinde ise sanatçının 20 Mart 1910 tarihinde Navigazione Generale Italiana Societa Riunite denizcilik şirketine ait bir gemiyle Napoli'ye döndüğünü aktarmaktadırlar.⁽¹²⁾ Sanatçı İstanbul'dan ayrıldıktan sonra yerleştiği San Remo'da 19 Temmuz 1929 Cuma günü yetmiş dört yaşındayken yaşama veda etti.

SANATÇILARIN TABLOLARINA İLİŞKİN BİLGİLER:

Tarihleri, buldukları yerler, ileri sürülen görüşler, karşılaştırmalar, yorumlar

Hasan Rıza ile Zonaro'nun İstanbul'un fethine ilişkin benzerlik gösteren tabloları üç tanedir. Bunlar: "Fatih Sultan Mehmed'in

Topkapı'dan İstanbul'a Girişi", "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti" ve "Fatih Sultan Mehmed'in Ordusuyla Edirne'den İstanbul'a Yürüyüşü" adlarını taşımaktadır. Zonaro'nun ayrıca "Fatih Sultan Mehmed'in Haliç'te Atını Denize Sürmesi" adlı aynı konu çerçevesinde başka bir kompozisyonu daha bulunmaktadır. Hasan Rıza'nın da aşağıda değineceğimiz gibi aynı konulu bir çalışması bulunmaktadır. Ancak bu iki tablo arasında fazla bir benzerlik söz konusu değildir.

İlk olarak "Fatih Sultan Mehmed'in Topkapı'dan İstanbul'a Girişi" adlı kompozisyonu ele alırsak: Hasan Rıza ve Zonaro tarafından gerçekleştirilen kompozisyonlar küçük bazı ayrıntılardaki değişiklikleri dikkate almazsak, neredeyse tıpa tıp birbirinin kopyası gibidir. Her iki sanatçı da kendini Fatih Sultan Mehmed'in atının yanında ona eşlik eden bir asker olarak kompozisyona dahil etmiştir.

Süheyl Ünver kitabında Hasan Rıza'nın "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a Girişi" adlı tablosunun toplam dört uyarlamasının bulunduğunu bildirmektedir. Ancak, yeniden sayıldığında bunun dört değil beş adet olduğu ortaya çıkmaktadır. Ünver, belki de çini tarama örneği ayrı tutarak sadece yağlıboya olanlarının dört adet olduğunu söylemek istemişti. (A.K.G.) Şimdi, Ünver'in kitabından bu tabloları yeniden sıralayacak olursak:

1)Deniz Müzesi'nde (Günümüzde aynı yerde sergilenmektedir.), (Çini Tarama, imzalı, 72x52 cm.)

2)Edirne Belediye Başkanlığı'nda (Kayıp-

(7) ÖNDEŞ-MAKZUME, a.g.e., s.24

(8) ÖNDEŞ-MAKZUME, a.g.e., s.28

(9) OSMAN ÖNDEŞ, "Fausto Zonaro'nun...a.g.e., s.91

(10) OSMAN ÖNDEŞ, "Fausto Zonaro'nun... a.g.e., s.89-91

(11) OSMAN ÖNDEŞ, "Fausto Zonaro'nun...a.g.e., s.91

(12) ÖNDEŞ-MAKZUME, "Osmanlı Sarayı'ndan Siyasi Rüzgarlarla Savrulan İtalyan Oryantalist: Fausto Zonaro", *AD/Art+Decor*, Sayı:97, s.82

yutları belli değil)

3)Ünver'in aktardığına göre Hasan Rıza'nın yakın bir akrabasının (Hemşirsi torunu Dr.Said Sağlam'ın⁽¹³⁾) evinde henüz tamamlanmamış bir durumda bulunuyordu (Ünver, imzasız ve 100x190 cm. olduğunu bildiriyor. Bu yapıttan da her hangi bir iz yoktur).

4)Edirne kuşatması sonrası Mehmet Ali Laga tarafından çerçevesinden kesilerek Haluk Şehsuvaroğlu'nun Topkapı Sarayı Müzesi müdürlüğü sırasında bu müzenin koleksiyonuna katılmıştır. (Temmuz 2003'teki araştırmalarımıza göre günümüzde böyle bir yapıt Saray müzesinde bulunmamaktadır. Ünver, ne imzası ne de boyutlarına ilişkin bir bilgi aktarmamaktadır.)

5)Ünver'in kitabında aktardığına göre Edirne (Günümüzde Orduevi olan) Müşiriyet (Komuta) Dairesi'nde bulunduğu; ancak, Emekli Binbaşı Alaeddin Arıman'ın Ünver'e aktardığına göre ise bu tablonun Edirne'nin Bulgar istilası sırasında kaybolduğu, bir olasılıkla da İstanbul'a götürüldüğü ve nerede bulunduğu bilinmemektedir. Ünver, ne imzası ne de boyutlarına ilişkin bir bilgi aktarmamaktadır.⁽¹⁴⁾

Böylelikle örnek sayısının beşi bulunduğu görülmektedir. (A.K.G.)

Bu yazıyı kaleme alırken yapmış olduğumuz araştırma sonuçlarına göre sadece iki yapıtın varlığı bilinmektedir. Bunlardan biri burada kullandığımız çini tarama tekniğindeki Deniz Müzesi'ndeki tablo, bir diğeri ise aşağıda değineceğimiz (yukarıdaki sıralamaya katmadığımız) müzayede sonucu özel bir koleksiyonda yer alan yağlıboya çalışmadır. Haziran 2003'te Topkapı Sarayı ve Mayıs 2003'te Edirne Belediye Başkanlığı ile yaptığımız görüşmelerde yukarıda sıraladığımız bu örneklerin kayıtlarda yer almadığını öğrendik.⁽¹⁵⁾ Hasan Rıza'nın yakın akrabasında olan örneğe ilişkin bilgi zaten Ünver'in tanıklığından ibaretti. Müşiriyet'te yer alan son örneğin ise uzun zaman önce kaybolduğu bilinmemekte. (A.K.G.) Ancak Ümit Bayazoğlu'nun **Tarih ve Toplum** dergisinde kaleme aldığı makalesinde aktardığına göre Hasan Rıza'nın kayıp olduğu söylenen "Fatih Sultan

Mehmed'in Topkapı'dan İstanbul'a Girişi" adlı 151x125 cm. boyutlarındaki tuval üzerine yağlıboya bir örneği bundan on bir yıl önce bir müzayede kuruluşu tarafından satılmıştır. Ancak, bu örneğin hangisi olduğu konusunda kesin bir bilgi verilmemektedir. Yalnızca, yapıtın özel bir koleksiyona katıldığı bilinmektedir.⁽¹⁶⁾ Bu arada Bayazoğlu, yine **Tarih ve Toplum** dergisinin Aralık 2002'de yayımlanan 228. sayısında Salih Özbaran'ın "Rumi Coğrafya" başlığıyla kaleme aldığı makalesinde Hasan Rıza'nın "Fatih Sultan Mehmed'in Topkapı'dan İstanbul'a Girişi" adlı tablosunun yanlışlıkla Zonaro'ya mal edildiğinden söz etmekte ve bunun bir fotoğrafını vererek tabloyu Hasan Rıza olarak göstermektedir.⁽¹⁷⁾ Ancak, Bayazoğlu burada bir yanlışlık yapmıştır. Fotoğrafını verdiği tablo Hasan Rıza'ya ait olan değil, gerçekten Zonaroya ait olandır. (A.K.G.)

Yukarıda Ünver'in kitabından yola çıkarak "Fatih Sultan Mehmed'in Topkapı'dan İstanbul'a Girişi" kompozisyonlarının beş adet olduğunu vurgulamıştık. Daha sonra müzayede sonucu ortaya çıkan 151x125 cm. boyutlarında tuval üzerine yağlıboya kompozisyonunun nasıl konumlandırılması gerektiğini tam olarak bilemiyoruz. Bu örnek kayıp olduğu söylenen yapıtlardan biri midir? Yoksa sanatçının defalarca ürettiği kompozisyonların değişik bir uyarlaması mıdır? Bu konu kolay aydınlanacağına benzemiyor gibi! Ancak, bunun yeni bir örnek olabileceği olasılığı da düşünüldüğünde bilinen örnek sayısı (şimdilik) altıya ulaşmaktadır. (A.K.G.)

Son olarak eklemek gerekirse, buradaki asıl amacımız Hasan Rıza'nın bu kompozis-

Resim 8: Fotoğrafçı Ali Sami (Aközer)'nin objektifinden Zonaro tuvali, şövalesi ve fırçasıyla İstanbul sokaklarında. (Aile koleksiyonu) (Öndeş-Makzume, Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro, s.105)

(13) ÜNVER, **Ressam Şehit Hasan Rıza...**s.21

(14) ÜNVER, **Ressam Şehit Hasan Rıza...**s.16-17

(15) Edirne Belediye Başkanlığı Kültür İşleri Müdürlüğü ile yaptığımız görüşmeden sonra, belediyenin "edirne_bld.gov.tr" adlı internet sitesine, belediyenin elinde bulunan tüm tabloların fotoğrafları çekilerek yerleştirildi. Bu yardımlarından dolayı belediye yetkililerine teşekkürlerimizi sunuyoruz.

(16) BAYAZOĞLU, "Şehit Ressam Hasan Rıza'nın Bitmeyen Çilesi", **Tarih ve Toplum**, Sayı:233, s.25-31

(17) BAYAZOĞLU, a.g.e.,

Resim 9: Fausto Zonaro'nun Beşiktaş Akaretler Yokuşu'ndaki Atölyesi. (Öndeş-Makzume, Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro, s.48)

Resim 10: Jean-Joseph Benjamin-Constant (1845-1902), "Fatih Sultan Mehmed'in 29 Mayıs 1453'te İstanbul'a Girişi", (1876, imzalı), Tuval üzerine yağlıboya, ?x? cm., (Musée des Augustins, Toulouse/Fransa), (ANONİM, *Fatih ve Fethih*, Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV Yayınları, İstanbul 2003. R.82)

yondan kaç tane ürettiği ve bunların günümüzde nerede bulunduğunu araştırmak değil, sanatçının -Ünver'in döneminde de tespit ettiği gibi- kimisi imzalı kimisi imzasız, ancak üzerlerinde tarih bulunmayan yapıtlarını (aynı konudaki diğer çalışmalarını da göz önüne alarak) gerçekten hangi tarihte gerçekleştirmiş olabileceğini bulmak ve Zonaro ve de bu yapıtın kuruluş şeması ve genel havasıyla ilk örneği olduğu açıkça belli olan Benjamin-Constant'ın 1876 tarihli tablosu ile ilişkisini ortaya koymaktır. (Resim:10) Burada gerek Hasan Rıza, gerekse Zonaro'nun kompozisyonlarının kaynağını oluşturduğu anlaşılan tablonun Fransız sanatçısının yaşamöyküsüne kısaca değinmek gerekirse: 1845-1902 tarihleri arasında yaşayan **Jean-Joseph Benjamin-Constant**, Paris Güzel Sanatlar Okulu'nda Alexandre Cabanel'in öğrencisi olmuştu. 1870'deki Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra eğitimini yarım bırakarak İspanya'da Madrid, Toledo, Cordoba ve Granada'ya, ardından da Fas'a gitti. 1883'te yeniden okula dönerek Cabanel ile çalışmaya başladı ve beş yıl sonra da Académie Julian'e atandı. Bu dönemde birçok Amerikalı ve Kanadalı ressamı etkiledi. Orientalist konulu resimleriyle ünlendi. Resmi kurumlarda portre ressamlığı

yanında, Bizans tarihine ilişkin resimler yaptı.(18),

Benjamin-Constant'ın "Fatih Sultan Mehmed'in 29 Mayıs 1453'te İstanbul'a Girişi" adlı kompozisyonu 1876 tarihiyle bu örnekler arasında en eskisi olarak görülmektedir. Hasan Rıza'nın çalışmaları tarihsizdir. (Resim:11) Zonaro'nun kompozisyonu ise 1903 tarihini taşımaktadır. (Resim:12)

İstanbul'un fethine ilişkin tarihi kaynaklar, değişik bilgiler aktarmaktadırlar. Örneğin, Tursun Bey'in aktardığına göre, Bizans ile Osmanlı arasındaki savaş Bizanslı çobanlardan koyun satın almak isteyen Osmanlı askerleriyle Bizanslıların kavgaya tutuşmaları, sonuçta ölen bazı Türk askerlerin yanında kalanların da esir alınması, daha sonra Bizans tarafının özür dilemesine karşın, Fatih'in Bizans'a savaş açması sonucu gerçekleşmiştir.(19)

Fatih Sultan Mehmed'in 29 Mayıs 1453'te İstanbul'a girişi, çok değişik kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan tarih kitaplarında ayrıntılarıyla anlatılan bir sahnedir.(20)

Bu sahne aynen şu şekilde aktarılmaktadır: "Padişah, öğleye doğru şehrin tamamen zaptedildiğini ve artık mukavemet kalmadığını öğrendikten sonra şehre girmeye karar verdi. 23 yaşında olan genç hükümdar, maiyetinde vezirleri, beylerbeyleri, ulema ve ümerası olduğu halde muhteşem bir alayla hareket etti. Alayın önünde sekbanı hassa, etrafında solaklar, sağda alay elbisesi giymiş sipahiler, solda silahtarlar yürüyorlar, bununla beraber diğer yeniçeri, piyade ve süvariler bulunuyorlardı. Alay Topkapı'dan şehre girdi. Fatih, kapıdan içeri girince, bu zaferi kendisine bahşettiğinden dolayı Tanrıya teşekkür ve askerlerini tebrik etti. Şehrin büyüklüğü, güzelliği ve umumi binaların çokluğu ve azameti Padişah üzerinde büyük bir tesir yaptı. Alay bu tarzda şehri geçerek Ayasofya'ya geldi. Fatih mabedin kapısının önünde attan inerek içeri girdi. Mabedin büyüklüğünü bir defa daha hissetti. Maiyetinde bulunan imamlardan birisine ezan okumasını emretti. Kendisi de büyük mihrabın önüne giderek muhtemelen ilk ikindi namazını kıldı. Bu suretle Ayasofya bir Camie kalbedildi. Fatih,

(18) JULIAN, *The Orientalists*, p.186; THORNTON, *The Orientalists*, p.26-29

(19) ERHAN AFYONCU, "Bizans, Bir Koyun Kavgası Yüzünden Yokoldu Gitti", Murat Bardakçı İle Hürriyet Tarih, İstanbul 28 Mayıs 2003, s.4-9

(20) Bu konuda ayrıntılı bilgi ve yerli, yabancı kaynaklar için bkz: FERUDUN DİRİMTEKİN, *İstanbul'un Fethi, Türkiye Turizm ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1976* ve MUSTAFA CEZAR-MİTHAT SERTOĞLU, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt:1, İskit Yayınevi, Şehir Matbaası, İstanbul 1957) Bazı seçme kaynaklar: CAFER ÇELEBİ (TACİZADE), *Maruse-i İstanbul Fethnamesi, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası İlavesi, İstanbul 1331*; TURSUN (DURSUN) BEY, *Tarih-i Ebu'l Feth, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, cüz: 26-38, İstanbul 1330; CRİTOVULOS, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, (Karolidi tercümesi), Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, İstanbul 1328* (Bu konuda ayrıntılı bilgi ve yerli yabancı kaynaklar için bkz: DİRİMTEKİN, *İstanbul'un Fethi ve CEZAR-SERTOĞLU, Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, Cilt:1.*)

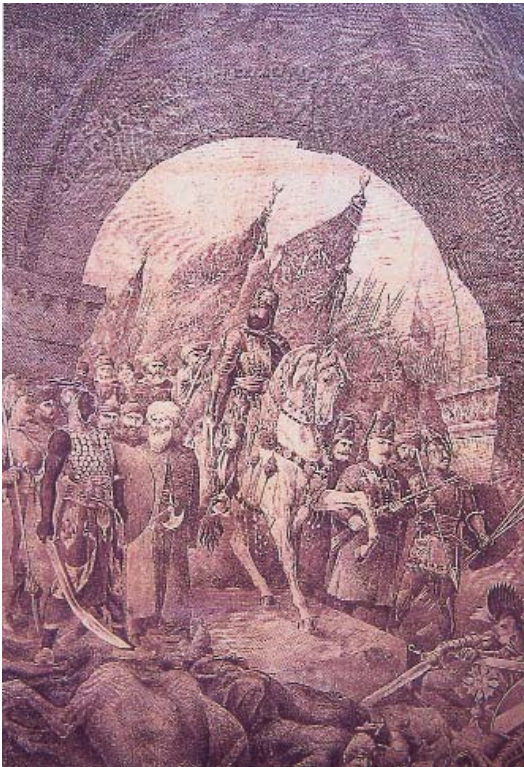
Camiin mimari kıymetine hanel vermek şartile Camie kalbini ve ilk Cum'a namazının burada kılınmasını emretti. Bundan sonra Ayasofya İstanbul camilerinin ehemmiyetçe birincisi oldu.”⁽²¹⁾

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a girişini bu şekilde aktaran Eski Türkçe ya da değişik Batı dillerinde yazılan tarih kitapları, büyük bir olasılıkla, olayı resim yoluyla temsili olarak canlandırmak isteyen ressamların başvuru kaynağı olmuştur denilebilir. Yukarıda aktardığımız bu yazılı anlatımın görsel bir ikonografiye dönüşmesi aşamasında her bir sanatçının kendi anlayışı doğrultusunda çeşitli araştırmalar, etütler yaptığını varsaymalıyız. Kuşkusuz, bunların tüm ayrıntılarıyla neler olduğunu veren kaynaklara sahip değiliz. Ancak, bunlardan bazılarını aktarabiliriz.

Örneğin Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'nin 1911 tarihinde yayımlanan 3. sayısının 23. sayfasında Binbaşı Ahmed Ziya (Akbulut)'nın Vatan gazetesinin 58. sayısında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'yle ilgili yazılan bir yazıya ve bu yazı içinde geçen (bu tarihte henüz hayatta olan) Hasan Rıza ile ilgili bir eleştiriye verdiği bir yanıt bulunmaktadır. Vatan gazetesinde nasıl bir eleştiri çık-

tığını tam olarak araştırmadık; ancak, verilen yanıtın anlaşılacağına göre yazı, resmin insan yaşamındaki yerini sorgulayan ve Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin sanat konusundaki yararlı çalışmalarını öven bir biçimde kaleme alınmış. Bu arada Hasan Rıza Bey'in sanatını ve çalışmalarını eleştiren bir yanı olduğu da anlaşılmalı ki, Ahmet Ziya Bey ilk bölümde aşağı-yukarı şu anlama gelen satırları kaleme almış: “...Cemiyetimiz hakkında tanıtıcı bir yazı...Marangoz bile önce resim yapar, sonra işi meydana getirir...Her sanatta resim vardır...Biz resmi gereği gibi kullanamıyoruz.” Ahmed Ziya Bey, ardından da Rıza Bey'i savunan -önemli yerlerinin tamamının çevirisini sunduğumuz- şu satırlarla devam etmiş: “Yazar, Rıza Bey hakkında eleştiri yapmış. Oysaki Rıza Bey ayrı bir kişiliğe sahiptir. Eserleri kıymetlidir. Edirne'de talebe yetiştirmedeği söyleniyor. Oysa öğrencilere resmin ne kadar önemli olduğunu söylemiyor mu? Şurasını teesürle söylerimki güzel sanatlar ve eğitim hakkında söylenenler halkımıza ağır geliyor...Rıza Bey devamlı kağıt kalemle dolaşır ve çevresini devamlı etüt eder... Bir mesire yerine bile gitse kağıda çizdiği resimlerle gününün anısını kaydeder...Vaktiyle Rıza Bey Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a du-

(21) DİRİMTEKİN, İstanbul'un Fethi, s.223-224; CEZAR-SERTOĞLU, Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, C.I., s.455

Resim 11: Hasan Rıza, "Fatih Sultan Mehmed'in Topkapı'dan İstanbul'a Girişi", (imzalı, tarihsiz), çini mürekkebiyle tarama, 72x52 cm., (İstanbul Deniz Müzesi koleksiyonu) (Özdeniz, Türk Deniz Subayı Ressamları, s. 45)

Resim 12: Fausto Zonaro, "Fatih Sultan Mehmed'in Topkapı'dan İstanbul'a Girişi", (imzalı, 1903), Tuval üzerine yağlıboya, 100x73 cm., (TBMM Milli Saraylar Koleksiyonu), (Öndeş-Makzume, Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro, s.255)

(21) DİRİMTEKİN, İstanbul'un Fethi, s.223-224; CEZAR-SER-TOĞLU, Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, C.I., s.455

(22) Binbaşı Ahmed Ziya, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi, Sayı: 3, 12 Rebi-ül evvel sene1329/1 Mart sene 1327, s.23 (not: Yazının başlığı yoktur.); (Bu yazıyı okuyan İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Doç.Dr.Hüsamettin AKSÜ'ya teşekkür ederiz.) Konuyla ilgili ayrıca bkz: GÜLER, İkinci Meşrutiyet Ortamında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti ve Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi, s.55-56

(23) M.SAMİ YETİK, "Ressam Hasan Rıza Bey", Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi, Sayı: 14, 1 Mart sene 1330, s.148

(24) GÜLER, a.g.e., s.49

(25) ÜNVER, Ressam Şehit Hasan Rıza...s.17'deki dipnot

(26) ARSEVEN, Türk Sanat Tarihi, C. 3, s.153-154

(27) Bahreyi Müzesi'nin kurucusu Süleyman Nutki Bey'in müze için çaba gösterdiği dönemlerde henüz genç bir yüz-başıydı, Nezaret tarafından işlerin daha kolay yürüyebilmesi için müzenin müdürlüğüne Miralay Hikmet Paşa atanmıştır. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: NURCAN BAL, Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 2003, s.121 vd.

(28) OSMAN ÖNDEŞ, "Fausto Zonaro'nun Tabloları, Fatih'in Yanındaki Asker Kimdi?", Popüler Tarih, Sayı:2003/29, Dünya Yayıncılık, İstanbul Ocak 2003, s.88-92

hulünü musavver demir kalem ile bir resmi yapıp Bahriye Müzesi'ne hediye etmiş idi. Ressamlıkla geçinen ve şöhret-i şaiyaya malik olan bir zat (Kastedilen kişi Zonaro olmalıdır.A.K.G.) vuku bulan talep üzerine "Prise de Constantinople" namıyla bir tablo yapmaya başlar. Evvel emirde tabloyu terkip edemediği cihetle öteye beriye belli etmeyecek müracaatlarda bulunur. Böyle bir tablonun Bahriye Müzesi'nde mevcut olduğunu haber alır almaz Bahriye Nezaret'i'ne müracaat ederek orada resmi hemen istinsah (kopya) eder. Başladığı kocaman yağlıboya tablosunda hiç bir tarafını değiştirmeyerek aynen yapmaktan başka çare bulamamıştır. Halbuki Rıza Bey o krokileri büyük bir zaman sarfıyla mühim bir iş yapıyorum diye yapmamış. O zamanki tuluat o yolda zuhur ediyormuş idi. Rıza Bey ressamların göz bebeğidir. Mumaileyh (yukarıda anılan) edilen latifeleri bile kıskanırız. Siz efradı ahaliyi ve vatan gençlerini teşvik ve terğib (isteklendirme) ediniz, heveslendirin de Rıza Bey'e gönderiniz. Eğer kendisinde bir istiğna (bıkkınlık, gına gelmek) görürseniz birlikte serzenişler edelim ve daha sonraları kendisine ciddi ta'rizlere (tenkit) başlayalım.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Heyeti İdare Reisi Binbaşı Ahmet Ziya."⁽²²⁾

Aynı gazetenin 1914 tarihli 14. sayısında M.Sami Yetik de kısa bir süre önce yaşama veda etmiş sanatçıya ilişkin onun yaşamını ve sanatını anlatan bir yazı kaleme almıştır.⁽²³⁾

Bu arada Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'nden kısaca söz etmek gerekirse: Gazete, Hicri 19 Muharrem 1329 (Rumi 7 Kanun-i Sani 1326) ve Rumi 1 Temmuz 1330 (Miladi 1910-1914) tarihleri arasında dört yıl içinde on sekiz sayı yayımlanmıştır. Yayın tarihlerinde bir karmaşa göze çarpmakta, tarihler 1-10. sayılar arasında hem hicri hem rumi, 11. sayıdan sonra sadece rumi olarak verilmektedir. 16. sayının üzerinde nüsha numarası ve tarih görülmemektedir.⁽²⁴⁾

Sanatçıya ilişkin en kapsamlı yayını yapmış olan Ünver ise kitabında Hasan Rıza'nın "Fatih Sultan Mehmed'in Topkapı'dan İstanbul'a Girişi" adlı yapıtı için Zonaro'dan esin-

lendiği söylentisini duyduğunu; ancak, bunun incelenmesi gerektiğini bildirmektedir.⁽²⁵⁾

Bu arada Ünver'in Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'ndeki Ahmed Ziya'nın yazısını okumadığı anlaşılıyor; çünkü, kitabın kaynakçasında, Sami Yetik'in aynı gazetenin 14. sayısındaki makalesi bulunduğu halde, Ahmed Ziya'nın bu yazısı yer almamaktadır. (A.K.G.)

Öte yandan Celal Esad Arseven, kitabında Zonaro'nun aynı konulu çalışmasını Hasan Rıza'nın, "Fatih Sultan Mehmed'in Topkapı'dan İstanbul'a Girişi" adlı tablosundan ilham alarak gerçekleştirdiğini aktarmaktadır.⁽²⁶⁾

Osman Öndeş'in aktardığına göre ise Fausto Zonaro'nun yayımlanmamış hatıratında "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a Girişi" adlı tablosuyla ilgili şu satırlar yer almaktadır: "Sultan II.Abdülhamid'in emri üzerine Hikmet Paşa⁽²⁷⁾, padişah hazretlerinin bir isteğini ilettiler. Padişah, Fatih Sultan Mehmet'in Constantinopolis'i kuşatmasını tasvir eden bir tablo yapmamın yanında, alegorik tablolar da yapmamı belirterek, böyle eserleri görmekten çok mutlu olacağını da ifade buyurmuştu. Bunun üzerine, Hikmet Paşa'dan bu konuda olası ne kadar gravür veya tablo varsa, temini için yardımını istirham ettim. Hikmet Paşa, Askeri Müze'den bazı gravürler temin etti. Hayalimde beliren böylesine bir manzara ve duygular sayesinde ki, 1453 yılında Bizans İmparatorluğu'nu tarih sayfalarına gömen Fatih Sultan Mehmed'in, o ihtişamlı kuşatmasının tablosunu tamamladım. Sultan II.Abdülhamid bu tablomu son derece beğendi ve maaşıma ayda beş lira zam yapılmak suretiyle de ödüllendirildim."⁽²⁸⁾

Bu durumda çeşitli görüşler ortaya atmadan önce, bir durum saptaması yapmak gerekirse: Zonaro'nun İstanbul'un fethine ilişkin kompozisyon çalışmalarına başlamadan Askeri Müze'den çalışmalarına katkı sağlayabilecek belgeler, tablolar istediği çok açıktır. Ancak, açık olmayan bir durum o sırada Hasan Rıza'nın tablosunun veya tablolarının Askeri Müze'de yer alıp almadığıdır. Araştırma sonuçlarımıza göre bugün için böyle bir

bilgiye yazılı kaynaklar aracılığıyla ulaşma olanağımız da bulunmamaktadır.⁽²⁹⁾ Zonaro'nun Askeri Müze olarak andığı yer büyük bir olasılıkla -yukarıda Ahmed Ziya'nın Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'ndeki yazısında da anıldığı üzere- günümüzdeki alanındaki en büyük müze olan Deniz Müzesi'nin temelini oluşturan ilk Bahriye Müzesi olmalıdır. Bu müze, 1897 yılında Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın emirleri ve Tersane Komutanı Amiral Arif Hikmet Paşa'nın destekleriyle Binbaşı Süleyman Nutki tarafından Tersane-i Amire'de (günümüzde Hasköy'deki Taşkızak Tershanesi) "Müze ve Kütüphane İdaresi" adıyla kurulmuştur.⁽³⁰⁾ Hasan Rıza'nın günümüzde Deniz Müzesi'nde yer alan yapıtlarının müzeye geliş tarihine ilişkin kesin bir saptama yapılamamakla birlikte, yapıtların 515, 516 gibi envanter numaralarından bunların müzenin çekirdek koleksiyonunu oluşturan, ilk kayıtlı parçaları olduğu bilinmektedir.⁽³¹⁾ Gerçi, yukarıda Ahmed Ziya'nın Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'ndeki 1911 tarihli yazısında Bahriye Müzesi'nde bu yapıtın yer aldığını öğrenmiş bulunuyoruz. Yapıtın (şimdilik) belge olabilecek ilk yayını da gazetede bu yazı olmaktadır. Ancak, bu tarih yapıtların doğru bir şekilde karşılaştırılması için geç bir tarihtir. Günümüzde Deniz Müzesi'nde sergilenen yapıtın imzası okunmakta; ancak, tarihi saptanamamaktadır. Deniz Müzesi'nin envanter kayıtlarında ise 1898 yılında yapıldığına ilişkin bir not düşülmüştür. Bu kompozisyonun tarihi olmamakla birlikte, yine müze koleksiyonundaki Hasan Rıza'nın diğer yapıtı olan "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti"nde tarih Eski Türkçe H.1312 ya da 1313 olarak atılmıştır. Sondaki rakam biraz silik kaldığı için 2 veya 3 gibi okunabilir, ancak, sonuç fazla değişmemektedir. Bu da 1896 ya da 1897 tarihine denk düşmektedir. Buradan hareketle Hasan Rıza'nın imzalı, ancak tarihsiz olan "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a Girişi" kompozisyonunu da yaklaşık olarak aynı döneme, 1897 veya müze envanter kayıtlarında olduğu gibi 1898'e tarihlenebilir. (A.K.G)

Hasan Rıza'nın "Fatih Sultan Mehmed'in

İstanbul'a Girişi" adlı kompozisyonunda yer alan sancakların birinde "Lâ ilâhe İllâ Allâh Muhammed resulullâh" şeklindeki kelime-i tevhid; diğerinde "İnnâ fetahnâ leke fethan mübinâ ve Yensurekallâhü nasren azizâ" şeklindeki Kuran'ın kırk sekizinci suresi olan Fetih Suresi'nden ayetler yazılmıştır.⁽³²⁾

Ayrıca, Hasan Rıza portresini Fatih Sultan Mehmed'in sol yanına yerleştirerek kendini "Nimelceş" (mutlu askerlerden biri) olarak göstermiştir.⁽³³⁾ Resim sanatının tarihi boyunca sanatçıların (ya da resmi sipariş verenlerin) kompozisyona katılmalarına zaman zaman tanık olunmaktadır. Ancak, biz burada olguyu Hasan Rıza ve Zonaro açısından ele alırsak, (kuşkusuz eldeki belgelere göre) Zonaro'nun bunu çok daha önce gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Bu arada Hasan Rıza'nın yapıtlarının neredeyse onda dokuzunun savaş sırasında kaybolduğunu ve geriye kalanlar içinde de sadece İstanbul'un fethine ilişkin olanlarda sanatçının kendi portrelerinin yer aldığını, dolayısıyla sanatçının kaybolan eski tarihli çalışmaları arasında bu şekilde gerçekleştirilmiş bir yapıtın da olabileceği olasılığını hatırlatmalıyız. Zonaro'nun ise yukarıda değindiğimiz gibi 1886 tarihli "Il Banditore" adlı ilk başyapıtında kompozisyona, daha sonra bu tabloyu koleksiyonuna katan Kont Paolo Camerini'yle birlikte dahil olduğunu bir kez daha vurgulamalıyız.

İstanbul'un fethi gibi tarihe mal olmuş bir konuyu betimlemek kolay bir iş değildir. Sanatçının, dönemin kılık kıyafetinden, mekanların seçimine, sosyal, siyasal ve askeri sistemin işleyişine kadar bir dizi konuda ayrıntılı bir araştırma yapmasının gerekliliği ortadadır. Bu açıdan bakıldığında gerek Zonaro, gerekse Hasan Rıza, bu sahneyi ilk kez canlandıran Benjamin-Constant'a göre daha şanslı bir konumdaydı. Çünkü, Zonaro uzun yıllar yaşadığı bir ülkenin saray ressamlığına kadar yükselmiş ve bu kompozisyonu oluşturmak için her türlü maddi manevi katkıyı elde edebilecek bir durumdaydı. Hasan Rıza da önce asker, sonra da bir sanatçı olarak her türlü bilgi ve belgeye ulaşma olanağına sahipti. Ancak, Benjamin-Constant'ın da resimsel altyapısının üstünlüğü göz ardı edilemezdi. Nitekim Benjamin-Constant'ın kompozis-

(29) Askeri Müze uzmanlarıyla yapmış olduğumuz görüşmelerde müzenin envanter kayıtlarının 1950'li yıllardan itibaren günümüze geldiğini; olası eski kayıtların 1950 öncesi gerçekleşen yangınla birlikte yok olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.

(30) Buradaki bilgileri Deniz Müzesi'nin internet sitesinden ve NURCAN BAL'ın, Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları, s.121 ve devamından derledik.

(31) Gerek yapıtların tarihi, gerek müzenin tarihçesi konusunda değerli katkılarından ötürü Deniz Müzesi Komutanlığı Müzecilik Şubesi Müdürü Dz.Kd.Yzb. İLYAS GÜLTAŞ'a teşekkürlerimizi sunarız.

(32) ÜNVER, **Ressam Şehit Hasan Rıza**...s.16; Kur'an, Fetih Suresi, ayet 1,2,3

(33) ÜNVER, **Ressam Şehit Hasan Rıza**...s.16

Resim 13: Hasan Rıza, "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti", (imzalı, H.1312 ya da 1313/1896 veya 1897), çini mürekkebiyle tarama, 52x65 cm., (İstanbul Deniz Müzesi koleksiyonu) (Özdeniz, Türk Deniz Subayı Ressamları, s. 46)

Resim 14: Fausto Zonaro, "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti", (imzalı, 1908), Tuval üzerine yağlıboya, 74x98 cm., (TBMM Millî Saraylar Koleksiyonu), (Öndeş-Makzume, Osmanlı Saray Resamı Fausto Zonaro, s.254)

yonu gerek kuruluşu, gerek hareket dinamiği ve resimsel ifade olanakları açısından dikkat çekici bir havadaydı. Eksik olan şeyler ise, kuşkusuz konuya, mekana ve Osmanlı'yı temsil eden figürlere olan uzaklığıydı. Bunu ilk bakışta, figürlerin oldukça oryantal anlayışla ele alınmasında, Osmanlı kaynaklarında anlatılan büyük zaferlerde komutanların, padişahların bindiği atların beyaz olmasına ve kendi bağlamında bir ikonografi oluşturmaya karşın, burada siyah bir atın kullanılmasında, bayraklarda ayetlerin yer almamasında hemen fark edebiliriz. Ayrıca Hasan Rıza ve Zonaro'daki gururlu ancak, ağır başlı bir komutan edasıyla beliren Fatih Sultan Mehmed, Benjamin-Constant'ın betiminde abartılı bir havaya bürünmüştür. (A.K.G.) Aslında buradaki betimleme anlayışının altında yatan bakış açıları da kompozisyonu oluştururken etkili olmuştur denilebilir. Bu bir anlamda Batı'nın olaya bakışıyla, Doğu'nun olaya bakışı arasındaki ayrımları da göstermektedir. Orhan Pamuk'un bir yazısında da söz ettiği gibi İstanbul'un alınışı batılılar için 'Constantinople'un Düşüşü'; doğulular için ise İstanbul'un Fethi'dir.⁽³⁴⁾ Buradaki örneklerden bakış açılarının resme nasıl yansıtıldığını izlemek mümkündür. Ancak, bizim burada irdelemek istediğimiz asıl konu işin sanatsal yanındır. Yeniden yapıtlara göz atmaya çalışırsak: Benjamin-Constant'ın yapıtında (Resim: 10) en dikkati çeken figür ise kanımızca sol tarafta başında sarığı, elinde kılıcı ile heybetli bir jest içinde duran zenci askerdir. Osmanlı ordusu içinde ve Fatih Sultan Mehmed'in bu kadar yakınında kompozisyona giren bu aykırı figür hakkında tarih

kitaplarında bir bahis olduğuna tanık olmadık. Kanımızca bu figür ya batılı bir oryantalist ressamın hayal gücünün eseri, ya da bizim rastlayamadığımız bir kaynaktan gerçekten fetih sahnesinde yer alan bir kişi olmalıdır.(A.K.G) Bu figürün bir benzerini ya da aynı figürü yine Benjamin-Constant "Divanda Oturmuş Arap" adlı yapıtında da kullanmıştır.⁽³⁵⁾ Bu da bu figürün Benjamin-Constant'ın hayal gücünün bir eseri olduğu kanısını güçlendirmektedir.

Kanımızca kompozisyonadaki bu dikkat çekici figürü, Zonaro veya Hasan Rıza'dan hangisi önce görmüşse, göz ardı etmeyip kendi kompozisyonuna da katıvermiş gibi. Aslında belki de yalnızca bu figürün varlığı bile Zonaro veya Hasan Rıza'nın, Benjamin-Constant'ın kompozisyonundan etkilendiğini düşündürmektedir. Zonaro'nun İtalya'da eğitim aldığı ve birçok yayını inceleme olanağına sahip olduğunu, Hasan Rıza'nın da on yıl İtalya'da bulunduğunu düşünürsek, her ikisinin de bu yapıttan haberdar olma, hatta yayın yoluyla görme şansı bulabileceğini söyleyebiliriz.

Zonaro'nun yapıtı çok net olarak imzalı ve 1903 tarihlidir. Bizlere yalnızca Hasan Rıza'nın çalışmalarının tarihini doğru olarak saptamak kalmaktadır. Hasan Rıza'nın yapıtları hakkında bu kadar zor bilgi edinmemizin nedenleri arasında, döneminde tutulan kayıtların, yayımlanan yazıların yetersizliği yanında, onun günümüze ulaşan bir yakınının bulunmayışındır. Bu arada, sanatçı, iki kez evlenmiş, ancak, çocuk sahibi olmamıştır. Ayrıca resimlerinin çoğunun kaybolmuş olması

(34) ORHAN PAMUK, "Fetih mi, Düşüş mü?", *Kitaplık*, Sayı: 63, YKY, İstanbul Temmuz-Ağustos 2003, s.31-32

(35) THORNTON, *The Orientalists*, sayfa 27'de şu şekilde yer almaktadır: "Saracen Reclining on a Divan", Pano üzerine yağlıboya, 23,5x32 cm., Gallery Keops, Geneva

kendi içinde bir karşılaştırma yapmamıza da olanak tanımamaktadır.

Hasan Rıza ile Zonaro'nun yukarıda değindiğimiz benzer kompozisyonlarının sırrı, bir anlamda Benjamin-Constant'ın yapıtıyla karşılaştırılınca çözülmüş oldu diyebiliriz. Ancak, Hasan Rıza ile Zonaro arasındaki benzerlik ilişkisi belki de esas bundan sonra başlıyor. Çünkü, aşağıda inceleyeceğimiz her iki sanatçının da hemen hemen aynı olan "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti" adlı kompozisyonlarının örnek alındığı Paul Ricaut'un 1694 tarihli Ausburg'da Almanca başılmış "Die Neueröfnete Ottomanische Pforte" adlı yapıtındaki bazı gravürler, Bertrandon De La Broquier'in seyahatnamesindeki minyatür ve konuyla ilgili daha birkaç betimleme ayrı tutulursa, başka da görsel bir kaynak bilinmemektedir. Burada sözü edilen kaynakların da Hasan Rıza ve Zonaro'nun kompozisyonlarına fazlaca bir benzerliği söz konusu değildir. Sadece Ricaut'un gemilerin haliçe indirilmesi gravürü - eğer görülmüş ise- sanatçıların hayalgücüne katkı sağlamış olmalıdır. Olasılıkla inceledikleri diğer malzemelerin de sanatçıların, gerçekleştirecekleri kompozisyonlar için belki küçük bazı katkılar sağladığı düşünülebilir. Örneğin Sultan Abdülaziz'in davetlisi olarak 1865'te İstanbul'a gelen Leh ressam Stanislaw Chlebowski (1835-1884)'nin "Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u Fethi" adlı yaklaşık 1874-1884 yılları arasında çalışılmış, Polonya Cracow Ulusal Müzesi'nde yer alan yapıtında, Fatih ve çevresinde yer alan figürler ve de genel kompozisyon havası, az da olsa Hasan Rıza ve Zonaro'nun yapıtlarında varlığını hissettirmektedir.

Sanatçıların yapıtlarını karşılaştırmaya girişmeden önce, yine konunun tarih kitaplarında ne şekilde anlatıldığına Dirimtekin'in kitabından aktararak bir göz atacak olursak: "...Donanmanın Haliç'e nakli için yapılan hazırlıklara 21 Nisan'da büyük bir hız verildi. 22'de bütün hazırlıklar ikmal edildi. Bu yol Tophane'den başlayarak Boğazkesen'den geçiyor ve burada meylin değiştiği yerden batıya dönerek, sırtların doğu etekleri üzerinden yavaş yavaş yükselerek, Rus Konsoloshane-

si'nin bulunduğu yere geliyor ve oradan tepeyi aşarak, Pera Palas yanından müsait bir güzergâh ile Kasımpaşa'ya iniyordu. Bu yol, büyük bir amele kuvveti kullanılarak gayet iyi bir surette düzeltilmiş, üzerine 13-14 ayak uzunlukta dört köşe ağaçlar konmuş ve bunlar birbirine sıkıca bağlanmış ve üzerleri don, sade ve zeytinyağı ile iyice yağlanmıştı. Nakil olunacak her gemi içinde de bir kızak hazırlanmış, bocurgatlar ve makaralar da lazım olan yerlere konmuştu. Nakil işi için birçok koşum hayvanları da getirilmişti. Hazırlanan bu yolun uzunluğu 8 stade (1512 metre) idi. Zağanos ve Kasım paşalar tarafından kumanda edilen Kara ve Deniz erleri tarafından yapılan bu hazırlık bittikten sonra hareket başladı. Bu ana kadar birkaç kişi müstesna, bütün bu hazırlıkların maksadını kimse bilmiyordu. 22 Nisan akşamı ortalık karardıktan sonra, beşik şeklinde hazırlanan kızaklar, denize indirildi. Tecrübe için iki küçük gemi (Fauste) bu kızaklar üzerine bağlandı. Gemiler halatlarla karaya çekilerek kızak üzerine oturtuldu. Makara ve bocurgatlara insan ve hayvan koşularak, bu iki hafif gemi Haliç'e nakledildi. Hareketin muvaffak olduğu görülünce, diğer gemilerin nakline başlandı. Bu gemiler de, evvelâ kızağa bindiriliyor, halatlarla iyice bağlanıyor, gemilerin uzun direklerinin halatları, geminin teknesinin inhina ettiği yere raptediliyordu. Bu suretle işin kolaylıkla yapılabileceği anlaşıldığından diğer gemiler de kızaklara bindirildi. Yelkenleri açıldı. Kılavuzlar dümen yeğesinde kaptanlar o zamanın adeti üzere, baş tarafta olmak üzere davullar, nakkareler çalınarak, hem ameleyi teşvik ve hem de düşmanın yapılmakta olan iş hakkında bir fikir edinmesine meydan vermeyerek bir gecede Haliç'e (Mandrakion) Kasımpaşa'ya 72 gemi indirildi. O zaman Haliç'in Kasımpaşa sahili şimdiki gibi değildi. Bir kavis halinde olan sahil, Piyale Paşa Camii'nin önüne kadar içeriye doğru bir girinti yapıyordu. Hazırlıklar o kadar gizli tutulmuştu ki, son dakikaya kadar ne Bizanslılar, ne de yolun hazırlanması için çalışanlar, maksadı öğrenememişlerdi.

Kadırgaların Haliç'e geçirilmesi için hazırlanan yolun başlangıcı ve güzergâhı, birçok münakaşalara yol açmış, birçok muhar-

(36) DİRİMTEKİN, İstanbul'un Fethi, s.161-164. (Ayrıca, kitabın 165 ve devamındaki sayfalarda, İstanbul'un fethinde bizzat bulunup tanıklık eden tarihçilerin yanı sıra fetihle bulunmayan yine o dönemde yaşayan tarihçilerin ve de olayı daha sonraki dönemlerde nakleden tarihçilerin adları ve olayları nasıl aktardıkları ele alınmaktadır.); Ayrıca bu konu tarih boyunca üzerinde çok düşünülen ve tartışılan bir konu olmuştur. Son yıllarda konuyu analitik bir biçimde ele alan iki kaynaktan söz etmeden geçemeyeceğiz. Bunlardan birisi HASAN KAZANKAYA'nın kendi yayını olan *Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un Fethi ve Fethin Karanlık Fethin Noktaları*, Cilt: I-II, İstanbul 1990; diğeri ise ERDOĞAN AYDIN'ın, *Fatih ve Fatih*, (4.bs.), Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2000'dir.

(37) DİRİMTEKİN, İstanbul'un Fethi, s.156-163; CEZAR-SERTOĞLU, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.I., s.426 vd.

(38) CEZAR-SERTOĞLU, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.I., s.420

(39) ÜNVER, *Ressam Şehit Hasan Rıza*...s.15-16

(40) OSMAN ÖNDEŞ, "Fausto Zonaro'nun... a.g.e., s.92'de Corhmann'ın tablosunun fotoğrafı bulunmaktadır.

rirler gazete sütunlarında hakiki vaziyeti, vesikalara istinaden ortaya koydukları halde, tarihi hakikatlerin, efsanelere feda edilmesi arzusunu silememişlerdir. Bu hususta, eski tarihlerde yolun başlangıcının Diplokionion'da olduğunun zikredilmesi ve bu ismin fetihden sonra Beşiktaş muntkasına verilmiş olması veya bunun Beşiktaş ve Dolmabahçe olarak tercüme edilmiş olmasından mütevellit bir hürufaya: Mehmed V. zamanında 1327 senesi Harp Okulu'nun eski binası sırasında bulunan karakola, Sultan Hamid devrinde teşkil olunan bir heyetin tetkiki neticesi 'Dolmabahçe'den Kasımpaşa'ya naklolunan kadirgaların, karakolun bulunduğu mevkenen geçtiği' hakkında konmuş olan bir levha da eklenince, bu bir hakikat olarak kabul edilmek istenmiştir. Halbuki muasır kaynaklar tetkik edilecek olursa, vaziyetin büsbütün başka bir şekilde olduğu görülür."⁽³⁶⁾

Gerek Hasan Rıza'nın, (Resim:13 ve 15) gerekse Zonaro'nun (Resim:14) "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti" adlı kompozisyonlarında Fatih Sultan Mehmed'in, Papa tarafından Bizans'a yardım olarak gönderilen üçü Ceneviz ve bunlara Mora veya Sakız'dan katıldığı sanılan biri Bizans olmak üzere toplam dört gemiyi, Osmanlı ile Bizans'ın ilk deniz savaşında kimi tarihçilere göre Yeşilköy-Zeytinburnu açıklarında, kimilerine göre ise Tophane açıklarında, sayıca çok daha fazla gemiye sahip olmasına karşın elinden kaçırıp ve bu gemilerin Haliç'e girmesini önleyemeyen donanma komutanı Baltaoğlu Süleyman Bey'i Tophane önlerinde gemilerin karadan yürütülmesi aşamasında azarlarken betimlendiği görülmektedir.⁽³⁷⁾

Ayrıca denizdeki bu savaşın sürdüğü sırada Fatih Sultan Mehmed'in atını denize sürerek Baltaoğlu Süleyman Bey'e emirler yağdırdığı da kaynaklarda belirtilmektedir. Bu sahneyi de betimleyen yerli, yabancı birçok ressam bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de araştırmamız içine giren Zonaro'nunkidir. (Resim:19) Mekan, yukarıda da değindiğimiz gibi ya Yeşilköy-Zeytinburnu sahilleri ya da Tophane sahilleri olmalıdır. Aynı sahneyi Hasan Rıza da canlandırmıştır. Gün-

müde nerede olduğu bilinmeyen tablonun elimizde yalnızca siyah-beyaz bir fotoğrafı mevcuttur.⁽³⁸⁾ Ayrıca, denizde süren bu savaş sırasında Fatih'in atını denize sürmesini Yunanlı bir ressam, Münif Fehim yanında "Şahlanan Azim" adıyla Hayri Çizel de betimlemiştir. Kuşkusuz, bu konuyu betimleyen sanatçılar bunlardan ibaret değildir. İstanbul'un fethinin çeşitli aşamalarını betimleyen yerli-yabancı birçok ressamın olduğu bilinmektedir. (A.K.G.)

Ünver, Hasan Rıza'nın "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti" adlı tablosunda kendini yine kompozisyona yerleştirdiğini söylemektedir. Hasan Rıza burada Fatih'i, tarama tekniğiyle yaptığı İstanbul'a Giriş'teki tipiyle çizmiştir.⁽³⁹⁾

Aynı şekilde Zonaro da gerçekleştirdiği aynı adlı kompozisyonda kendini Fatih'in arkasında betimlemiştir.

Deniz Müzesi koleksiyonunda, Zonaro'nun, "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti" adlı kompozisyonu R.Corhmann adında başka bir ressam tarafından kopya edilmiştir.⁽⁴⁰⁾

Askeri Müze'de yer alan sanatçısı belirsiz "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti" adlı yapıt da (Resim: 16) Hasan Rıza'nın Deniz Müzesi'nde yer alan aynı adlı tarama tablosundan kopyadır.

İki sanatçının "Fatih Sultan Mehmed'in Topkapı'dan İstanbul'a Girişi" ve "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti" adlı kompozisyonlarını karşılaştırdıktan sonra, bu kez yine iki sanatçı tarafından canlandırılan "Fatih Sultan Mehmed'in Ordusuyla Edirne'den İstanbul'a Yürüyüşü" adlı tablolarını karşılaştıracamız.

Tarih kitaplarından "Fatih Sultan Mehmed'in Ordusuyla Edirne'den İstanbul'a Yürüyüşü" olayına bir göz atacak olursak: "Türk ordusu, memleketin o zamanki coğrafi durumuna uygun olarak Anadolu ve Rumeli gruplarından mürekkep bulunuyordu. Bunlardan Rumeli ordusu Edirne'de toplan-

di. Ağır topçunun hareketinin çok ağır olacağı anlaşıldığından, evvela bunların yola çıkarılmasına karar verildi. Hem bunlara refakat ve hem de o zamana kadar Bizans emrinde kalmış olan Karadeniz ve Marmara sahilinde bulunan kalelerle, Trakya'daki bir kaç kale-nin zaptı ödevini başarmak üzere, Karacabey kumandasında 10.000 süvariden mürekkep bir kuvvet yola çıkarıldı. Akçaylı Mehmet Bey kumandasındaki bir filo, bu hareketi denizden desteklemek vazifesini aldı...Ağır topçu, Karacabey grubu gerisinden 1 Şubat 1453 günü hareket etti. En büyük toplar 50 çift öküzle çekilerek yola çıkarıldı. Yardım için her topun yanında 200 kişi yürüyordu. Geçilecek yolların tamiri için 200 mütehasıs işçi ve 50 arabacı gönderilmişti. Toplar ancak 64 günlük bir yürüyüşten sonra İstanbul önüne getirilebildi. Rumeli ordusunun büyük kısmı 12 Rebiulevvelde (ağır topçu parkından iki aş kadar sonra) Edirne'den hareket etti ve (Kırklareli-Vize-Saray-Silivri) yolunu takip ederek, on günde İstanbul önüne geldi. Anadolu ordusu da Beylerbeyi İshak ve Mahmut paşaların komutalarında olarak Gelibolu'da boğazı geçerek (Keşan-Malkara-Tekirdağ) yolu ile yürüyerek, yolda ordunun büyük kısmı ile birleşti. Türk kıtaları 1 Nisanda Çekmece önlerinde görüldü. 2 Nisan'da Küçükçekmece civarındaki birlikler büyük müşkülle büyük topu nakle uğraşıyorlardı. Bu top beş günde Küçükçekmece'den İstanbul'a getirilebilmişti. 5 Nisan'da İstanbul önüne gelen ordu büyük kısmı, surlardan 2,5 mil uzakta ordugah kurdu. 6 Nisan Cuma günü ordu surlara dört stat (756 metre) yaklaştı⁽⁴¹⁾

Hasan Rıza'nın gerçekleştirdiği "Fatih

Sultan Mehmed'in Ordusuyla Edirne'den İstanbul'a Yürüyüşü" (Resim:17) adlı kompozisyon tarihsizdir. Zonaro'nun tablosu ise (Resim:18) 1903 tarihini taşımaktadır. Sanatçıların yukarıda ele aldığımız yapıtlarına göre, bu çalışmalardaki benzerlikler daha azdır. Ancak, yine de iki kompozisyon arasında bir ilişki olduğu da göz ardı edilemez. Zonaro daha toplu bir kompozisyon tasarlarken; Hasan Rıza olayı daha panoramik bir açıdan ele almayı yeğlemiş görülüyor. İki sanatçı da kendilerini yine Fatih'in atının sağ (tabloya bakış yönümüze göre sol) yanına yerleştirmişlerdir. İki sanatçı da diğer tablolarla kullandıkları Fatih başta olmak üzere bazı ana figürleri birbirine benzer biçimde kullanmışlardır. Ancak her iki sanatçının da yapıtlarında, fetih sırasında 23 yaşında olduğu bilinen Fatih Sultan Mehmed biraz daha yaşlı gibi betimlenmiştir. Ünver de kitabında Fatih'in bu yaşlı görülme durumuna değinmektedir.⁽⁴²⁾

Sonuç olarak özetlemek gerekirse: İstanbul'un fethine ilişkin Hasan Rıza ve Zonaro tarafından gerçekleştirilen tablolarla eldeki verilere göre Hasan Rıza'nın kiler daha önce tarihlenmektedir. Bu sonuca varmamızda Deniz Müzesi'nin kuruluş tarihinin 1897'lere dayanması ve adı geçen tabloların envanter numaralarının müzenin çekirdek koleksiyonu oluşturması yanında, Hasan Rıza'nın "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti"nde tarih Eski Türkçe H.1312 ya da 1313 olarak atılmış olması bunun da 1896 ya da 1897 tarihini göstermesi, dolayısıyla Ha-

(41) DİRİMTEKİN, İstanbul'un Fethi, s.138-139
(42) ÜNVER, Ressam Şehit Hasan Rıza...s.15

Resim 15: Hasan Rıza, "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti", Tuval üzerine yağlıboya, ?x? cm., (Edirne Belediye Başkanlığı koleksiyonu) (S. Ünver, Ressam Şehit Hasan Rıza'dan) (Yeniden fotokopiden çekilecek)

Resim 16: Anonim, "İstanbul'un Kuşatılmasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti"nde tarih Eski Türkçe H.1312 ya da 1313 olarak atılmış olması bunun da 1896 ya da 1897 tarihini göstermesi, dolayısıyla Ha-

Resim 17: Hasan Rıza, "Fatih Sultan Mehmed'in Ordusuyla Edirne'den İstanbul'a Yürüyüşü", (tarihsiz), Tuval üzerine yağlıboya, 52x181 cm., (İstanbul Deniz Müzesi koleksiyonu) (Özdeniz, *Türk Deniz Subayı Ressamları*, s.47)

san Rıza'nın diğer yapıtlarının da bu tarihlere yakın dönemlerde gerçekleştirilmiş olabileceği olasılığı etkili oldu. Son olarak bu konuda daha kesin ve güvenilir sonuçlara ulaşmak için çalışmalarımızın devam edeceğini de belirtmek isteriz. Bu arada resimsel açıdan kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse, Zonaro'nun büyük boyutlu, kalabalık figürlü kompozisyon çalışmalarının tümünü gözden geçirdiğimizde, gerek desen, gerek kompozisyon kuruluşu, gerekse yağlıboya tekniği açısından fazla değişiklik göstermeyen bir düzeye ulaştığı görülmektedir. Hasan Rıza'nın kaybolan yapıtları bir yana bırakılacak ve yalnızca eldeki örneklerden yola çıkılacak olursa, Turan Erol'un da vurguladığı gibi, sanatçının tarihsel konulu yapıtları plastik bütünlüğe ve büyüklük etkisine yeterince götü-

(43) RENDA-EROL, Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi, C. I., s.139-142

(44) ÜNVER, Ressam Şehit Hasan Rıza...s.20

Resim 18: Fausto Zonaro, "Fatih Sultan Mehmed'in Ordusuyla Edirne'den İstanbul'a Yürüyüşü", (imzalı, 1903), Tuval üzerine yağlıboya, 73x99 cm., (TBMM Millî Saraylar Koleksiyonu), (Öndeş-Makzume, *Osmanlı Saray Resamı Fausto Zonaro*, s.257)

rülememiş, öyküsel yönleri ağır basan resimlerdir. Ancak, sanatçının İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde yer alan 59x73 cm. boyutlarında tuval üzerine yağlıboya "Portre" çalışması onun ressam yönünü ve gücünü daha iyi yansıtmaktadır.⁽⁴³⁾ Hasan Rıza'nın günümüzde Edirne Belediye Başkanlığı koleksiyonunda yer alan tablolarından "Havuz Yanında Nakış İşleyen Kızlar", "Kuzular", "Karlı Bir Havada Geyikler", "Fırtınalı Bir Havada Yelkenli" gibi bazılarının -Ünver'in de kitabında belirttiği gibi- batılı ressamlardan kopya olduğu sanılmaktadır⁽⁴⁴⁾. Kuşkusuz, resim sanatında kopya çalışmaları çok yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Rönesans dönemiyle birlikte sanatçının kendini geliştirip, özgün bir üslup yakalayabilmesi için kopya çalışmaları yaygın biçimde bir resim yöntemi olarak uygulanıyordu. Ancak, bu anlamda kopyalar dışında bir de bazı model alınan örneklerin bazı küçük değişikliklerle dönüştürüldüğü çalışmalar bulunmaktadır. Ya da başka bir ifadeyle resim sanatı tarihine mal olmuş bazı kompozisyonların (Manet'in "Kırda Öğle Yemeği", Velazquez'in "Aynalı Venüs"ü gibi) aslında çok daha eski dönemlerde gerçekleştirilen çalışmalardan uyarlamalar olduğu ve anılan bu örneklerden sonra da yeni uyarlamaların olduğu bilinmektedir. Burada ele aldığımız gerek Zonaro, gerekse Hasan Rıza'nın benzer çalışmaları olduğunu bulduk. Ayrıca, sanatçının, günümüzde Askeri Müze'de yer alan büyük boyutlu savaş kompozisyonlarında

başarılı renk kullanımı ve kompozisyon kurulumlarına karşın, özellikle at figürlerindeki hareketlerin yansıtılmasına ilişkin karşılaştırmalı örneklerden yola çıkarak bazı gözlemlerimizin olduğunu belirtmek istiyoruz. Ancak, tüm bunları başka bir yazımızın konusu olarak sunmayı düşünüyoruz. (A.K.G.) Ayrıca, Hasan Rıza'nın yukarıda değindiğimiz kopya olması muhtemel yapıtlarından özellikle "Havuz Yanında Nakış İşleyen Kızlar" ve "Kuzular" adlı çalışmalarında illüstrasyonu anımsatan bir havanın duyumsandığı da söylenebilir.

Sonuç olarak Hasan Rıza'nın biçem gelişimini sağlıklı olarak izleyebilmek için elimizdeki veriler son derece kısıtlıdır diye düşünüyoruz. Bir sanatçının biçem özellikleri tüm ayrıntılarıyla ortaya koymak için gereken ayrıntılı bir yaşam öyküsü, sanatçının tüm dönemlerini içeren doğru tarihlendirilmiş gerek eskiz, gerek etüt, gerekse tamamlanmış kompozisyonların varlığı, sanatçıya ilişkin dönemde yazılmış yazılar, bu çalışmamız için yeterli olmamaktadır.

Hasan Rıza'nın çeşitli talihsizliklerden kaynaklanan nedenlerle günümüze ulaşamayan yapıtlarının, elimizde, en azından siyah-beyaz fotoğrafları dahi bulunsaydı daha farklı değerlendirmeler yapma olanağımız olacaktı. Sanatçıya ilişkin ikinci bir sorun ise gerek sanat, gerek özel yaşamına ilişkin sınırlı bir bilgiye sahip olmamızdır. Örneğin, gerek kendi ağzından, gerekse bu konuda yazanlardan sanatçının on sene gibi uzun bir süre İtalya'nın sanat merkezleri olan Napoli, Roma ve Floransa kentlerinde ünlü atölyelerde çalıştığı aktarılmakta; ancak, buradaki atölyelere, çalıştığı hocalara, bu uzun zaman zarfında gerçekleştirdiği çalışmalara ilişkin ne ayrıntılı bir bilgi, ne de yazılı veya görsel bir belge bulunmaktadır. Ardından sanatçının iki yıl bulunduğu bilinen Mısır'a ilişkin de ayrıntılı bir bilgiye sahip olunamamaktadır. Bu durumda yeni sağlıklı bilgiler bulununcaya kadar Hasan Rıza'ya ilişkin yapılacak değerlendirmeler de belli tahminlerin ötesine geçememektedir.

KAYNAKÇA:

ARSEVEN, CELAL ESAD, *Türk Sanatı Tarihi*, C. 3., Maarif Vekaleti, İstanbul (1955-1959).

ANONİM, *Muharebe Konulu Resim Sergisi*, 15 Eylül-15 Ekim 1994, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, İstanbul 1994.

BAL, NURCAN, Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 2003.

BAYAZOĞLU, ÜMİT, "Şehit Ressam Hasan Rıza'nın Bitmeyen Çilesi", *Tarih ve Toplum Ay-lık Ansiklopedik Dergi*, Sayı:233, İstanbul Mayıs 2003, s.25-31.

BOYAR, PERTEV, *Türk Ressamları*, Ankara 1948.

CEZAR, MUSTAFA-MİT-HAT SERTOĞLU, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt: 1, İskit Yayınevi, Şehir Matbaası, İst.1957.

ÇORUHLU, TÜLİN-AYSEL ÇÖTELİOĞLU, *Askeri Müze Resim Koleksiyonu*, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, İst.1996.

DIRİMTEKİN, FERİDUN, *İstanbul'un Fethi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1976.

ERBİL, ÖMER, "Aralarındaki Tek Farkı Bulun", *Milliyet Gazetesi*, 17 Ocak 2003 Cuma tarihli nüshasının 4. sayfasındaki Güncel bölümünde.

ERSOY, AYLA, "Ressam Hasan Rıza (1858-1913)", *Antik&Dekor*, Sayı:54, İstanbul Eylül-Ekim 1999, s.154-156.

GERMANER, SEMRA-ZEYNEP İNANKUR, *Oryantalizm ve Türkiye*, İst. 1989 (2.baskısı Türkiye İş Bankası Yayınlarından çıktı).

GÖREN, AHMET KAMİL, "Edirne'ye Yerleşen Ünlü Ressam: Şehit Hasan Rıza (1858-1912) ve Türk Ressamların Gözüyle Edirne", *Edirne:Serhattaki Payitaht*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Aralık 1998, s.633-644.

GÖREN, AHMET KAMİL, "Hasan Rıza (Şehit)", ANONİM, *Yasamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.I., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Aralık 1999, s.546-547.

GÖREN, AHMET KAMİL, "Türkiye'de Sanat Eğitimi Bağlamında Askeri ve Sivil Okulların Türk Resim Sanatındaki İşlevi", *Antik&Dekor*, S. 37, İstanbul Kasım 1996, s. 62-70.

GÜLER, ABDULLAH SİNAN, *İkinci Meşrutiyet Ortamında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti ve Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*, (M.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı ve Çağdaş Sanatlar Programı yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 1994.

GÜRÇAĞLAR, AYKUT, *Fausto Zonaro ve Çağdaşlarının İstanbul Manzaraları*, (İ.T.Ü. Sanat Tarihi Y. L. Tezi), İstanbul Haziran 1991.

GÜRÇAĞLAR, AYKUT, "İki Meşrutiyetin İtalyan Ressamı Fausto Zonaro", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 112, İstanbul Nisan 2003, s.24-29.

İSLİMYELİ, NÜZHET, *Asker Ressamları ve Ekoller*, Ankara 1965.

İSLİMYELİ, NÜZHET, "Hasan Rıza, Şehit", *Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi*, C. I., Ankara Sanat Yayınları, Ankara 1967, s.271-274.

JULIAN, PHILIPPE, *The Orientalists European Painters of Eastern Scenes*, Phaidon, Oxford 1977.

KARATEPE, İLKAY, "Askeri Müze Resim Koleksiyonu'ndaki Tablolar ve Bir Değerlendirme: Hasan Rıza ve Savaş Ateşi", *AD/Art&Decor*, Sayı:98, İstanbul Mayıs 2001, s.112-114.

ÖNDEŞ, OSMAN, "Fausto Zonaro'nun Tabloları, Fatih'in Yanındaki Asker Kimdi?", *Popüler Tarih*, Sayı:2003/29, Dünya Yayıncılık, İstanbul Ocak 2003, s.88-92.

ÖNDEŞ, OSMAN-EROL MAKZUME, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, YKY, İstanbul 2003.

ÖNDEŞ, OSMAN-EROL MAKZUME, "Osmanlı Sarayı'ndan Siyasi Rüzgarlarla Savrulan İtalyan Oryantalist: Fausto Zonaro", *AD/Art&Decor*, Sayı:97, İstanbul Nisan 2001, s.78-85.

ÖZDENİZ, ENGİN, *Türk Deniz Subayı Ressamları/Turkish Naval Officer Painters*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları Sanat Eserleri Dizisi No:1, İstanbul 1994.

ÖZSEZGİN, KAYA, *Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedik Sözlük*, Yapı Kredi, İstanbul 1994.

PAMUK, ORHAN, "Fetih mi, Düşüş mü?", *kitap-lık*, Sayı: 63, YKY, İstanbul Temmuz-Ağustos 2003, s.31-32.

RENDA, GÜNSEL-TURAN EROL, *Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*, C. I., Tıglat Yayınları, İstanbul 1980.

TANSUĞ, SEZER, *Çağdaş Türk Sanatı*, (1. bs.), Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.

THORNTON, LYNNE, *The Orientalists Painter-Travellers*, ACR Edition, Paris 1994.

ÜNVER, A. SÜHEYL, *Ressam Şehit Hasan Rıza Hayatı ve Resimleri*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1971.

YETİK, SAMİ, *Ressamlarımız*, C. 1., Güzel Sanatlar Birliği Resim Şubesi Neşriyatı, İstanbul 1940.

Resim 19: Fausto Zonaro, "Fatih Sultan Mehmed'in Atını Denize Sürmesi", (imzalı, 1908), Tuval üzerine yağlıboya, 75,5x98 cm., (TBMM Milli Saraylar Koleksiyonu), (Öndeş-Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, s.256)